

EVOLUȚII ALE RAPORTURILOR DINTRE STAT ȘI CULTE ÎN CONTEXTUL PANDEMIEI COVID-19 ÎN ROMÂNIA*

DRD. IONELA-SILVANA CODREAN**

Résumé: L'évolution des relations entre les cultes et l'État pendant la pandémie Covid-19 en Roumanie. Cette étude se propose d'être un point de réflexion sur les conséquences juridiques, canoniques et théologiques qu'entraîne la crise sanitaire liée à la pandémie de COVID-19. Les lignes qui vont suivre permettent une mise en perspective sur les mesures prises par les autorités étatiques roumaines et françaises, en mettant en tension la nécessité de préserver la santé publique et les conséquences sur la liberté de religion ainsi que sur les rapports entre les cultes et l'État roumain. De manière complémentaire, les restrictions et les mesures sanitaires entraînent un changement de paradigme dans la compréhension et la réalisation concrète de la vie sacramentaire et liturgique.

Mots clés : repères juridiques, canoniques, théologiques, crise sanitaire, Roumanie.

INTRODUCERE

Chiar și în timpul epidemiei de ciumă din secolul al XIV-lea¹, care a fost responsabilă pentru milioane de morți în Europa, ceremoniile religioase au continuat².

* Studiul a fost realizat sub coordonarea Pr. Conf. univ. dr. Patriciu-Dorin Vlaicu, care și-a dat avizul pentru publicare.

** Doctorandă, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Cluj-Napoca, e-mail: ionelacodrean@yahoo.com.

¹ Denumită și Moartea Neagră.

² „Clerul nu doar că a continuat a predica fiind totuși supus contagiunii [...] dar s-a conformat decretului papal care le ordona tuturor preoților să își îndeplinească în mod constant datoria, vizitând și îngrijind bolnavii și administrând sacramentele”. „Conștienți de riscurile asumate, preoții și-au luat (singuri), în secolele următoare și mai ales în timpul epidemiei de pestă din secolul al XVII-lea, măsuri determinate să îi protejeze: lumânare aprinsă plasată între credincios/pacient și preot pentru a dezinfecta aerul; administrarea comuniunii și mirungerii de la distanță cu ajutorul unui clește lung, necesitatea spălării mâinilor după asistarea bolnavilor etc.”, în J. BRONSSOLLET, *Quelques aspects religieux de la grande peste du XIV^e siècle*, în *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 64^e année n°1, janvier-mars 1984, pp. 53-66, [trad. a.]. Este cât se poate de evident că în timpul mării epidemii de ciumă Bisericii nu i-a fost interzis practicarea tradițiilor și slujbelor Sale. Totuși, Biserica a luat măsuri (sanitare) din proprie inițiativă. (În legătură cu măsurile de precauție pentru sănătate adoptate de Biserică, a se vedea Ph. MARTIN, *Les religions face aux épidémies. De la peste à la Covid-19*, Paris, éd. Du Cerf, 2020, p. 76 și urm.). Mai mult, cultul public nu a fost niciodată suspendat, ci doar adaptat circumstanțelor (un exemplu concret de adaptare a normelor liturgice și canonice pe care preoții trebuiau să le respecte în administrarea sacramentelor în perioadele de contagiune este manualul episcopului de Toulon Louis-Albert Joly de Choin, *Instructions sur le rituel* publicat în 1748 (L.-A. JOLY DE CHOIN, *Instructions sur le rituel*, Paris, éd. Gauthier Frères, 1828 (rééd.), t. II, pp. 412-427, *Apud* Ph. MARTIN, *Les religions face aux épidémies. De la peste à la Covid-19*, Op.cit., pp. 54-57).

De mai bine de un an, starea de urgență declanșată în domeniul sănătății de noul virus SARS-COV-2, a creat o situație fără precedent. Astfel, libertățile civile și drepturile fundamentale au fost restrânse considerabil din nevoia imperativă de a se prezerva sănătatea publică și din necesitatea urgentă de limitarea răspândirii virusului. În special, libertatea religioasă, înțeleasă mai ales în dimensiunea sa colectivă, a fost sever restricționată³. De remarcat că pandemia Covid-19 a bulversat, ba chiar a pus în pericol, practica cultului religios în lume. Numeroasele măsuri legislative adoptate în regim de urgență pentru protecția socială au pus în mod repetat Bisericele în dificultate cu privire la organizarea cultului și mai ales organizarea accesului la sfintele taine. Or, dacă epidemia actuală a forțat statele să producă schimbări substanțiale, prin suspendarea și restricționarea mai multor libertăți fundamentale și stabilirea unei „stări de urgență în sănătate”⁴ la rândul ei Biserica a fost, direct implicată, atât în dimensiunile sale locale (prescripții și recomandări eparhiale) cât și universale (concertare a Întâistătătorilor Bisericilor Ortodoxe Autocefale, acte emise de Penitenciarului Apostolic «Paenitentia Apostolica» sau emise de celelalte Dicasterii romane precum Congregația pentru Cultul Divin și Disciplina Sacramentelor). Așadar, pandemia a dezvăluit că Bisericele, în special Biserica Catolică dar și Biserica Ortodoxă (în ciuda conservatorismului său), pe de o parte pot da dovadă de creativitate și de dinamism, iar pe de altă parte de inerție, de retragere în fața noilor provocări. Acest lucru a avut și încă are ca rezultat o varietate extremă de situații ce sunt dificil de generalizat. De exemplu, în perioadele de strictă izolare când în mod repetat au fost interzise serviciile și ceremoniile religioase în prezența publicului, preoții au fost creativi, în special cu privire la slujbele difuzate pe internet. Aceste practici ridică însă numeroase probleme și nu doar din punct de vedere al teologiei⁵.

Ca atare au existat o multitudine de provocări teologice, liturgice, spirituale, la care Sfântul Scaun, Sfintele Sinoade precum și bisericile locale, au încercat în urgență, să

³ Mai ales datorită faptului că adunările și întrunirile în lăcașurile de cult au fost temporar interzise.

⁴ Concept care se referă la categoria circumstanțelor excepționale, văzut ca o condiție de neaplicare a regimului juridic normal și deci, prin urmare, ca o condiție de aplicare a unui regim juridic excepțional. Jurisprudența franceză, de exemplu, oferă, „*dacă nu o definiție a conceptului, cel puțin un catalog de cazuri: război, dar și conflicte violente într-o municipalitate, o explozie vulcanică sau o epidemie dovedită*” (a se vedea P. CHRÉTIEN, N. CHIFFLOT, M. TOURBE, *Droit administratif*, Sirey, Dalloz, coll. Université, 17^{me} éd., 2020-2021, pp. 650-651, [trad. a.]). De altfel, Consiliul de stat francez a recunoscut, înainte de adoptarea mecanismului legislativ al stării de urgență a sănătății, printr-o hotărâre, că epidemia COVID-19 are caracterul unor circumstanțe excepționale (CE, ord., 22 mars 2020, *Syndicat Jeunes Médecins*, n°439674).

⁵ În acest context dramatic, pandemia COVID-19, pe lângă amprenta grea lăsată asupra sănătății fizice, a avut impact și asupra sănătății psihice (bunăstarea și siguranța persoanelor, familiilor și chiar a comunităților este un puternic vector al dizolvării structurilor umane și societale). Îngrijirea trupului și a sufletului fiind inseparabile, lecuirea nu înseamnă doar atenția acordată trupului. Preocuparea pentru suflet este de asemenea esențială. Prin urmare, în lupta împotriva epidemiei, Biserica trebuie să aibă un dublu rol, atât sanitar, dar mai presus de toate spiritual. În acest sens, practica cultului în dimensiunea sa colectivă se dorește a fi o necesitate pentru a permite creștinilor să se sprijine reciproc și să rămână uniți în lupta împotriva epidemiei.

ofere soluții provizorii dar în conformitate cu dreptul canonic. Așadar, au luat amploare reguli de urgență pentru adaptarea rânduielilor bisericești necesităților sanitare.

Se poate observa că două teme sunt strâns legate între ele, cea a utilității unei derogări și cea a admisibilității sale atât din punct de vedere juridic cât și canonic. În cele ce urmează vor fi examinate măsurile adoptate de autoritățile statale, subliniind necesitatea păstrării sănătății publice și consecințele asupra exercitării libertății de religie sau asupra aspectelor ce nu pot fi guvernate decât de canoanele bisericești și de practicile stabilite prin hotărâri sinodale⁶. Prin urmare, este interesant să se examineze modul în care, atât din punct de vedere juridic cât și canonic, au fost reglementate exercitarea libertăților religioase în timpul crizei de sănătate Covid-19 într-un stat neutru ortodox.

Reflexele vechi și noile abordări vor fi interconectate așa încât vor fi examinate măsurile luate de autoritățile de stat, din România, în timpul primelor faze de instituire a stării de urgență și a etapelor care au urmat. Nu vor fi lăsate deoparte nici consecințele imediate asupra exercitării libertății religioase și asupra raporturilor dintre stat și biserică dar, nici importante controversate care au fost generate cu privire la autonomia Bisericii.

Pentru a reface un scurt istoric, în România, chiar dacă instituirea stării de urgență a fost primul răspuns la epidemie⁷ ulterior au fost adoptate noi măsuri de prevenire a răspândirii virusului⁸.

După încetarea stării de urgență deoarece cadrul juridic și juridic comun au fost insuficiente pentru a justifica măsuri restrictive cu privire la libertățile fundamentale, starea de alertă a fost stabilită prin adoptarea legii-cadru nr. 55 din data de 15 mai 2020 privind unele măsuri pentru prevenirea și combaterea efectelor pandemiei de COVID-19⁹.

Astfel, chestiunile juridice care vor fi examinate, vor dezvălui un context juridic care subliniază semnele unei ingerințe a statului în autonomia bisericii precum și unele schimbări a raporturilor dintre stat și biserică.

Chiar dacă, că este vorba de o separație-neterminată în spirit de colaborare bazată pe o logică a dreptului public, pandemia a scos perfect în evidență faptul că echili-

⁶ Dezbateră cea mai aprinsă, mai ales pentru ortodocși, a fost utilizarea linguriței unice pentru administrarea Sfintei Taine a Împărtășaniei, chintesență a slujirii liturgice în Biserică. În schimb, pentru catolici, provocarea a fost, în mod esențial, primirea Sfintei Euharistii numai în mână și nu în gură.

⁷ A se vedea decretul prezidențial nr. 195 din data de 16 martie 2020, publicat în Monitorul oficial al României, nr. 212 din 16 martie 2020. Imediat a urmat hotărârea Parlamentului nr. 3 din data de 19 martie 2020, hotărâre ce a aprobat instituirea stării de urgență.

⁸ A se vedea ordonanța militară nr. 1 din data de 17 martie 2020, publicată în Monitorul oficial al României, nr. 219 din 17 martie 2020; decretul nr. 240 din data de 14 aprilie 2020, publicat în Monitorul Oficial al României, nr. 311 din 14 martie 2020. Parlamentul a aprobat prelungirea stării de urgență prin hotărârea nr. 4 din data de 16 aprilie 2020, publicată în Monitorul Oficial al României, nr. 320 din 16 aprilie 2020; ordonanța militară nr. 2 din data de 21 martie 2020, publicată în Monitorul Oficial al României, nr. 232 din 21 martie 2020.

⁹ Publicată în Monitorul Oficial al României, nr. 396 din data de 15 mai 2020. Starea de alertă a fost prelungită periodic de la data declarării inițiale (a se vedea ultima hotărâre a guvernului nr. 636 din data de 9 iunie 2021, publicată în Monitorul Oficial al României, nr. 586 din data de 10 iunie 2021).

brul dintre separație și libertatea religioasă¹⁰ a avut de suferit din cauza pandemiei iar diferitele garanții¹¹ care sunt atașate teoriei separației scot și mai mult în evidență dezechilibrul produs în relațiile dintre Biserică și stat.

Prin urmare, se poate observa, în România, o ruptură a angajamentului de cooperare dintre stat și Biserică pentru «binele țării». Regimul juridic român se caracterizează prin trăsături bine conturate: cea a libertății religioase și a convingerilor religioase, cea a egalității și nediscriminării în funcție de convingeri, susținute de neutralitatea statului¹², toate temperate de un regim al cultelor recunoscute¹³. Astfel, regimul se învârtă în jurul distincției dintre cei doi actori, statul și biserica, dar și a «parteneriatului social» dintre cei doi¹⁴. Deloc discretă pe scena societală din România, Biserica Ortodoxă Română (în continuare BOR) a avut cel mai mult de suferit în timpul pandemiei. În situația deja dificilă, angajamentul de colaborare dintre doi parteneri, statul și cultele în România, fost de multe ori în mod unilateral dat uitării de către autoritățile statale (atât la nivel național cât și la nivel local)¹⁵.

¹⁰ „*Separația este destinată asigurării libertății religioase*”, M. VERPEAUX, „La garantie de la liberté religieuse impose-t-elle un état laïque?”, în J. ILIOPOULOS-STRANGAS, *Constitution & Religion, Constitution & Religion*, Table Ronde- Athènes, 22-26 mai 2002, Bruylant.

¹¹ Abstractizat, teoria separației înglobează trei garanții principale și anume neutralitatea statului, un egal tratament pentru toate comunitățile religioase (în acest sens niciuna dintre acestea nu ar trebui să beneficieze de un tratament special, favorabil sau nefavorabil) și nu în ultimul rând incompetența statului de a interveni în afacerile religioase și bisericești împreună cu corolarul său, recunoașterea libertății instituționale.

¹² Potrivit articolului 29 din Constituția României (în continuare CR) „*culte religioase sunt autonome față de stat și se bucură de sprijinul acestuia, inclusiv prin înlesnirea asistenței religioase în armată, în spitale, în penitenciare, în azile și în orfelinate*”. În plus, potrivit articolului 9 din legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor „*în România nu există religie de stat; statul este neutru față de orice credință religioasă sau ideologie atee*”.

¹³ În România sunt recunoscute 18 culte religioase potrivit legii nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor.

¹⁴ Neutralitatea statului nu îl împiedică să colaboreze și să susțină cultele religioase. De altminteri, o asemenea situație este și imposibil de imaginat în practică, neutralitatea nefiind sinonim al separației între stat și cultele religioase. La nivel legislativ este limpede exprimată colaborarea între stat și culte precum și sprijinului statului față de acestea (a se vedea de pildă, legea-cadru nr. 284 din 28 decembrie 2010 cu privire la salarizarea unitară a personalului plătit din fonduri publice, publicată în Monitorul Oficial nr. 877 din 28 decembrie 2010; ordonanța Guvernului nr. 82 din 30 august 2001 privind stabilirea unor forme de sprijin financiar pentru unitățile de cult aparținând cultelor religioase recunoscute din România, publicată în Monitorul Oficial nr. 601 din 26 septembrie 2013; etc.).

¹⁵ În schimb, când se află în nevoie statul nu ezită să transforme Biserica în brațul său secular. Exemplul cel mai elocvent este campania de vaccinare. Premierul Florin Cițu a declarat într-o conferință de presă în data de 5 aprilie 2021 „*că este nevoie de o implicare a bisericii, mai ales la sate, și de cea a autorităților locale în campania de vaccinare, mai ales în mediul rural*” (disponibilă la <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/citu-e-nevoie-de-implicarea-bisericii-in-campania-de-vaccinare-mai-ales-in-mediul-rural-e-nevoie-ca-toti-romanii-sa-aiba-informatii-1484975>, accesat la data de 29 aprilie 2021). Pe scurt, Biserica devine un colaborator când aceasta poate fi de ajutor statului cu privire la aplicarea politicilor publice, dat fiind că Biserica Ortodoxă Română are capacitatea de a influența societatea.

Trecând peste restricțiile aduse libertății religioase¹⁶, în contextul dificil creat de

¹⁶ Cu privire la natura actelor ce au restricționat libertățile fundamentale a se vedea studiul lui B. DIMA, „Care este natura juridică a decretelor Președintelui României emise pentru instituirea și prelungirea stării de urgență” și „Cât de militară este ordonanța militară?”, în *revista online a Facultății de Drept, AUBD – Forum juridic* nr. 1/2020; Cu privire la legalitatea actelor a se vedea studiul lui R. ZIDARU, „Restrângerea exercițiului libertății religioase în preajma sărbătorilor pascale – o analiză critică”, *Revista Universul Juridic*, nr. 6, iunie 2020, pp.108-122; C. L. POPESCU, „Restrângerea exercițiului drepturilor și libertăților fundamentale prin decretele instituind sau prelungind starea de urgență sau de asediu și prin ordonanțele militare”, în *revista online a Facultății de Drept, AUBD – Forum juridic* nr. 1/2020.

Ar mai fi de adăugat, în primul rând, cu privire la prima ordonanță militară nr. 1-2020 din data de 17 martie 2020, că OUG nr. 1-1999 nu conține nicio prevedere care să vizeze expres restrângerea libertății religioase. De manieră generală, este stipulat în articolul 14 punctul d) că trebuie prevăzute de decretul de instituire a stării de urgență „drepturile și libertățile fundamentale al căror exercițiu se restrânge, în limitele prevederilor constituționale și ale art. 4 din prezenta ordonanță de urgență”. În plus, potrivit articolului 20, punctul j) „se poate dispune închiderea temporară a unor stații de distribuire a carburanților, a unor restaurante, cafenele, cluburi, cazinouri, sedii ale asociațiilor și ale altor localuri publice”. Interpretabil text de lege! Un text de lege trebuie să fie clar și concis. Oare trebuie ca cetățeanul lambda să știe a asimila „lăcașurile de cult” (articolul 2 din ordonanța militară nr. 1 din data de 17 martie 2020) cu „localurile publice” din OUG nr. 1- 1999? În plus, nici în decretul președintelui nr.195 din 16 martie 2020 nu a fost prevăzută nici o restrângere a exercițiului credințelor religioase (a se vedea în acest sens studiul C. L. POPESCU, „Drepturile omului vizate de măsurile derogatorii stabilite prin decretele de instituire / prelungire a stării de urgență”, în *revista online a Facultății de Drept, AUBD – Forum juridic* nr. 1/2020). Prima ordonanță militară nu a respectat, exigențele de legalitate (chiar dacă ulterior un al doilea decret președințial nr. 240 din 14 aprilie 2020 a introdus modificările de rigoare). Este cât se poate de evident că inițial aceasta, a fost lipsită de temei legal deoarece nu s-a aflat în sfera de aplicare a textelor legale pe care se întemeia. Ulterior, ordonanța militară nr. 2 din data de 21 martie 2020, publicată în Monitorul Oficial al României, nr. 232 din 21 martie 2020 a introdus noi măsuri de prevenire a răspândirii virusului. Cu privire la practica cultului, articolul 9 a completat articolul 2 cu noi alineate („se pot oficia slujbe în lăcașurile de cult de către slujitorii bisericești/religioși, fără accesul publicului, slujbele putând fi transmise în mass-media sau online; se pot oficia acte liturgice/religioase cu caracter privat [botezuri, cununii, înmormântări], la care pot participa maximum 8 persoane, precum și împărtășirea credincioșilor bolnavi la spital sau la domiciliul acestora”). După încetarea stării de urgență, deoarece cadrul juridic și juridic comun au fost insuficiente pentru a justifica măsuri restrictive cu privire la libertățile fundamentale, starea de alertă (în preambulul legii este justificată necesitatea adoptării stării de alertă „Exercițiul unor drepturi sau al unor libertăți poate fi restrâns numai prin lege și numai dacă se impune, după caz, între altele, pentru apărarea ordinii, a sănătății publice, dar și a drepturilor și a libertăților cetățenilor”) a fost stabilită prin adoptarea legii-cadru nr. 55 din data de 15 mai 2020 privind unele măsuri pentru prevenirea și combaterea efectelor pandemiei de COVID-19 (publicată în Monitorul Oficial al României, nr. 396 din 15 mai 2020). Astfel, potrivit articolului 45 din respectiva lege nr. 55/2020 „pe durata stării de alertă, activitatea cultelor religioase se exercită liber, cu respectarea regulilor de protecție sanitară care pot viza numai măsuri de protecție sanitară privind accesul în lăcașele de cult, distanțarea minimă de siguranță”. În plus, potrivit articolului 71 „în vederea punerii în aplicare a măsurilor prevăzute de prezenta lege, Guvernul adoptă hotărâri, la propunerea ministerelor de resort sau a CNSSU. În vederea aplicării măsurilor prevăzute de prezenta lege, ministerele și celelalte autorități responsabile, la propunerea CNSSU, după caz, emit ordine și instrucțiuni”. Cu toate acestea, ulterior au fost adoptate măsuri care au interzis libera exercitare a cultelor religioase. Un exemplu edificator poate fi hotărârea guvernului nr. 782/2020 din 14 septembrie 2020 dar și celelalte hotărâri posterioare. Aceasta este un act administrativ care pune în aplicare prin raportare la situația de fapt existentă, dispozițiile legii cadru nr. 55-2020. Potrivit articolului 108 din

pandemie, Statul a ajuns să-și depășească atribuțiile în domeniul raportării la culte și la libertatea religioasă în general.

Pe lângă restricțiile abuzive¹⁷, statul a adus atingere normelor canonice și rânduie-lilor bisericești și chiar a avut tendința de a limita excesiv autonomia bisericii.

Constituție, hotărârile Guvernului sunt acte de punere în aplicare a legilor, regimul lor juridic fiind de acte administrative cu caracter normativ sau individual și supuse controlului judecătoresc în condițiile articolului 21 și articolului 52 CR (a se vedea V. VEDINAȘ, *Tratat teoretic de drept administrativ*, vol. I, Universul Juridic, București, 2018, pp. 229-230). Pe scurt, hotărârea guvernului a interzis, potrivit articolului 1 din anexa nr. 3, participarea la procesiuni sau pelerinaje religioase persoanelor care nu au domiciliul sau reședința în localitățile în care se desfășoară aceste activități. Ori, potrivit articolului 45 din legea-cadru nr. 55-2020, „pe durata stării de alertă, activitatea cultelor religioase se exercită liber, cu respectarea regulilor de protecție sanitară” care pot viza doar măsuri de protecție sanitară privind accesul în lăcașele de cult, distanțarea minimă de siguranță. În plus, potrivit articolului 71 măsurile de protecție sanitară se stabilesc la propunerea CNSU cu avizul secretarului de stat pentru culte, prin ordin comun al ministrului sănătății și al ministrului afacerilor interne. Dar din păcate, a fost adoptată ulterior hotărârea CNSU nr. 47 din data de 5 octombrie 2020 ce prevedea în articolul 2 că „Organizarea de sărbători religioase este permisă numai cu participarea persoanele care au domiciliul sau reședința în localitatea unde se desfășoară activitatea, fără participarea persoanelor/pelerinilor din alte localități”. Dar, este cât se poate de evident că „interzicerea pelerinajelor persoanelor care nu au domiciliul sau reședința în localitățile în care se desfășoară aceste activități” nu pot fi considerate măsuri de protecție sanitară privind accesul în lăcașele de cult, distanțarea minimă de siguranță. Prin urmare, hotărârea de guvern nu se încadrează în limitele prevăzute de legea-cadru nr. 55-2020 (măsurile de protecție sanitară prevăzute în mod expres de articolul 45 din legea-cadru 55-2020 (dar nici în lista regulilor enumerate de ordinul nr. 1103 din data de 17 iunie 2020). Prin aplicarea normelor de tehnică legislativă, hotărârea guvernului 782/2020, este nelegală deoarece conține dispoziții contrare legii-cadru nr. 55-2020. Deci, nici guvernul și nici un alt organ administrativ local prin hotărâre guvernamentală sau locală nu a fi avut permisiunea pe durata stării de alertă, să impună măsuri restrictive exercițiului unor drepturi și libertăți fundamentale în afara celor care sunt indicate în mod expres de legea-cadru nr. 55/2020. Iar lista de acte administrative ilegale poate continua, în frunte cu hotărârea CJSU Constanța nr. 72 din 10 noiembrie 2020 prin care s-a dispus „interdicția participării la procesiunile și/sau pelerinaje religioase a persoanelor care nu au domiciliul sau reședința în localitatea unde se desfășoară respectiva activitate”; hotărârea CJSU Iași nr. 35 din 6 octombrie 2020, etc.

¹⁷ Trecând peste lipsa temeiului legal, restricționarea trebuie să aibă un scop legitim. Fără îndoială că protecția sănătății și siguranței publice este un scop legitim (a se vedea lista exhaustivă a articolului 53 alineatul 1 CR). Dar, obiectul restricționării trebuie să aibă ca obiect strict exercițiul libertății și fără a aduce vreo atingere existenței dreptului însuși. În plus, restricționarea trebuie să fie necesară într-un stat democratic. Această ultimă condiție este mult mai problematică deoarece au existat numeroase disproporții între măsurile restrictive și scopul legitim urmărit. Nu este doar suficient ca măsura restrictivă să răspundă unei nevoi imperioase prevăzute de lege dar trebuie și justificat cum poate contribui la realizarea scopului urmărit și dacă nu cumva a existat o altă posibilitate mai puțin restrictivă. Oricum ar fi, măsura restrictivă trebuie să fie proporțională cu scopul urmărit iar aplicarea testului de proporționalitate trebuie să țină cont de diferitele interese aflate în joc (pentru detalii în legătură cu necesitatea și testul de proporționalitate, a se vedea J.-F. RENUCCI, *Tratat de drept european al drepturilor omului*, Op.cit., p. 822). A se mai vedea și argumentele juridice ale reprezentan-tului României în panelul de experți pe libertate religioasă la OSCE și președintele FoRB România, Cătălin RAIU într-un interviu acordat revistei Sinteza: „Standardele internaționale spun că liberta-tea religioasă poate fi restricționată doar cu îndeplinirea simultană a mai multor condiții: modalitatea de restricționare să fie cuprinsă în lege, să nu discrimineze față de alte domenii ale societății sau între diverse

Au fost momente în care statul a luat decizii care au afectat libertatea religioasă, desconsiderând autonomia (A) și calitatea de partener a Bisericii (B).

O ÎNCERCARE DE MODIFICARE A ACTELOR LITURGICE FĂRĂ ACORDUL BISERICII : IMIXTIUNE A STATULUI ÎN SFERA AUTONOMĂ A BISERICII

Înerez principiului libertății religioase în societate, autonomia¹⁸ este un element comun tuturor comunităților religioase, indiferent de statutul lor juridic.

Recunoașterea unui drept de autodeterminare pentru colectivitățile religioase, din punctul de vedere al obligațiilor statului, are un aspect dublu. Pe de o parte, statul nu trebuie să interfereze în organizarea și administrarea comunităților religioase iar pe de altă parte statul, nu numai că are o obligație de abținere, dar, chiar mai mult, trebuie să respecte și să garanteze, în anumite limite, libertatea instituțională a cultelor. Este foarte clar că statul este incompetent să intervină în chestiuni religioase. Prin urmare, comunitățile religioase sunt libere să se organizeze și să se administreze așa cum consideră de cuviință mai ales în ceea ce privește afacerile lor interne¹⁹.

Deci, ca autoritate religioasă independentă, indiferent dacă se află sau nu într-o relație de separație-colaborare cu statul sau de separație radicală²⁰, comunitățile reli-

comunități religioase, să fie proporțională cu binele general urmărit (în cazul nostru, cu sănătatea generală a populației) și să se păstreze în logica neutralității statului față de viața religioasă". Potrivit acestuia, aceste condiții au lipsit în cazul României (disponibil la <https://r3media.ro/catalin-raiu-expert-osce-despre-relatia-stat-biserica-in-pandemie-autoritatile-n-au-reusit-sa-arate-empatie-cu-oamenii-si-sa-comunice-constructiv-ci-pe-un-ton-despotic-si-negativ-asistam-la-umi/>, accesat la data de 29 aprilie 2021). Trebuie adăugat că articolul 15 din Convenția europeană a drepturilor omului prevede posibilitatea de derogare a statelor de la obligațiile prevăzute de articolul 9. În contextul Covid-19 este vorba oare de derogări sau de restricționări? Din punct de vedere juridic, ar fi, de fapt, nepotrivit a se concludi că, în realitate, dreptul comun al restricțiilor drepturilor fundamentale permite, în condiții relativ identice, același lucru, nici mai mult nici mai puțin ceea ce permite articolul 15 al Convenției, astfel încât alegerea temeiului juridic ar fi, în afară de orice considerație simbolică și recunoaștere politică perfect imaterială, din punct de vedere pragmatic.

¹⁸ „Garanția de autonomie religioasă presupune ca Biserica și Statul să fie, fiecare în domeniul său, independente și suverane. Biserica nu are nici competența, nici misiunea de a administra problemele materiale ale unei națiuni, dar ea nu poate fi indiferentă la ceea ce se întâmplă. Statul nu are nici competența, nici misiunea de a conduce omul spre mântuire, dar are obligația de a nu împiedica dezvoltarea morală a cetățeanului”, în P. VLAICU, *Locul și rolul recunoscut Bisericilor în țările Uniunii Europene*, ed. Arhiedecezană, Cluj-Napoca, 1998, p. 25.

¹⁹ Care nu produc consecințe în ordinea juridică temporală.

²⁰ Referitor la autonomia cultelor religioase, în decizia nr. 448 din 7 aprilie 2011, publicată în M. Of. nr. 424/17.06.2011, CCR observă „că fiecare dintre aceste instituții are competențe specifice care nu interferează. De exemplu, Curtea Europeană a Drepturilor Omului prin Hotărârea din 3 noiembrie 2009, pronunțată în Cauza Lautsi împotriva Italiei, a reafirmat obligația statului de a fi neutru în exercitarea autorității publice, mai ales în ce privește educația, prin neafișarea simbolurilor religioase aparținând unui cult anume în sălile de clasă. Curtea observă că în cazul cultelor religioase termenul autonomie se referă la capacitatea de a legifera și a se conduce potrivit statutelor proprii. (...) În jurisprudența sa, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a statuat că existența autonomă a comunităților

gioase pot adopta în mod liber reguli referitoare la organizarea sau funcționarea lor. Unele dintre aceste reguli au un aspect strict intern precum drepturile și îndatoririle ecleziastice, tainele, cultul și doctrina. Altele, în schimb, nu se limitează la acest aspect unic și produc consecințe în ordinea juridică temporală (de exemplu afaceri pur civile precum statutul juridic al asociațiilor religioase, organizarea libertății de conștiință, căsătoria, școala, schimbarea religiei)²¹. Prin urmare, rezultă o schemă în virtutea căreia dreptul de autodeterminare în sensul dreptului civil vizează doar dreptul comunităților religioase de a se organiza în stat și, în consecință, nu se aplică decât competențelor care se propagă în sfera temporală. În schimb, în activitatea pur internă a comunităților religioase, să o numim „nucleul dur” al Bisericii, ce nu implică în niciun fel ordinea juridică a statului, statul nu are dreptul la niciun amestec. Competențele sale exclusive sunt absolute și prin urmare nici chiar considerarea contextului pandemic nu ar trebui să ridice probleme din punct de vedere teoretic.

Legitim fiind, ne putem întreba, ce a căutat statul să interfereze în competențe specifice bisericii pentru a asigura, fie chiar, respectarea regulilor sanitare și păstrarea sănătății publice? Ce a căutat statul în probleme care, în virtutea, principiului neutralității religioase a statului și al principiului autonomiei cultelor religioase, nu pot fi guvernate decât de canoanele bisericești și de practicile stabilite prin hotărâri sinodale în cazul Bisericii Ortodoxe sau de normele juridice formulate de Biserica Catolică? Cum a putut statul pretinde o modificare a anumitor reguli liturgice (ca de exemplu modul/procedura de împărtășanie) sau să intervină în organizarea cultului (precum de exemplu cultul Sfinților, cinstirea Sfințelor Icoane sau venerarea Sfintei Cruci)? Așa cum Biserica nu are competențe la nivel legislativ civil, nici statul nu are compe-

religioase este indispensabilă într-o societate democratică și constituie o problemă esențială în protecția libertății religioase garantate de prevederile art.9 din Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale (CEDO, 26 octombrie 2000, Hasan și Chaush c./ Bulgaria)”. Pentru o abordare detaliată a temei autonomiei comunităților religioase și obligația corelativă de neutralitate a statului a se vedea I.-G. CORDUNEANU, *Neutralitatea religioasă în jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului*, teză, București, 2017.

²¹ Se impune distincția modernă între afacerile interne și afacerile externe ale bisericilor. Aceasta este consecința recunoașterii autonomiei Bisericii și a nașterii propriiei puteri în ceea ce privește trei tipuri de afaceri: afacerile pur interne ce includ drepturi și îndatoriri ecleziastice, taine, doctrină, afacerile mixte ce constau în administrarea patrimoniului bisericesc și afacerile civile cu privire la situația juridică a asociațiilor religioase, organizarea libertății de conștiință, căsătoria, schimbarea religiei și părăsirea Bisericii. Pentru evoluțiile legate de autonomia Bisericilor, a se vedea în principal evoluția din Germania, unde recunoașterea progresivă a unui astfel de drept ilustrează foarte clar evoluțiile dreptului civil ecleziastic. Pentru istoria conceptelor afaceri interne/externe a se vedea J. HECKEL, „Cura religionis. Ius in sacra, ius circa sacra”, în *Festschrift für Ulrich Stutz zum siebzigsten Geburtstag*, Stuttgart, 1938, pp. 224-298. În România, în temeiul articolului 29 CR autonomia recunoscută Bisericilor este o protecție constituțională reală atât pentru exercitarea misiunilor cât și pentru administrarea propriilor lor afaceri, în special cele interne. În numele acestei distincții, orice mijloc de acțiune a uneia dintre instituții care intră în sfera de competență a celeilalte este interzis. Prin orice ingerință, statul ar ignora obligația constituțională de autonomie a religiilor și indirect obligația de neutralitate.

tența de a interveni la nivelul legislației și tradițiilor bisericești, cu atât mai mult să își aroge rol de consultant teologic făcând recomandări.

Spre deosebire de stat, simplă instituție temporală, Biserica este o instituție spirituală, mai mult este o taină relevată prin întruparea Mântuitorului Hristos în lume. Astfel, comuniunea lui Hristos cu oamenii formează „*constituția teandrică a Bisericii*” al cărei Cap este Isus Hristos, iar membrii sunt credincioși, având ca unic scop mântuirea și înrădăcinarea în Hristos²². De aceea, misiunea Bisericii ca una spirituală are drept scop armonizarea conținutului său în revelația lui Hristos ce se realizează printr-o organizare și funcționare care subliniază necesitatea vieții sacramentale și morale a credincioșilor în conformitate cu conștiința comună a Bisericii, așa cum este exprimat prin canonul 1 al Sinodului VII Ecumenic²³. Astfel, Biserica își desfășoară activitatea și se organizează după o serie de reguli și principii care exprimă pe deplin și autentic conținutul revelației în Hristos, fără a constitui o înregistrare exhaustivă a conținutului adevărului divin.

Aceste reguli sunt cuvântul Mântuitorului Hristos din Sfânta Scriptură și Sfintele canoane ca rod al Duhului Sfânt, care susțin practic instituțiile ecleziastice din punct de vedere al esenței și conținutului, care diferă considerabil de legile statului ce sunt simpla invenție a omului. Statul legiferează pe baza principiilor științei juridice contemporane, care ignoră natura reală, precum și criteriile ecleziologice pentru interpretarea Sfintelor canoane. Acest lucru are drept consecință directă faptul că multe dintre reglementările legislative ale statului pentru Biserică fie ajung să fie în afara spiritului tradiției canonice, fie, în unele cazuri, ajung în conflict cu aceasta.

Se poate observa corelația a doi factori, pe de o parte, Sfintele canoanele care constituie sursa legii interne a bisericii iar, pe de altă parte, legile care constituie sursa ordinii juridice a statului.

Doar recunoașterea autonomiei ecleziale și a propriei puteri (competența proprie) poate permite distincția între competențele (mai ales excluzive) ale Bisericii și competențele statului.

Întrucât, „*culte religioase sunt autonome față de stat [...] organizându-se potrivit statutelor proprii, în condițiile legii*”²⁴, BOR și-a adoptat propriul statut de organizare și funcționare²⁵.

Potrivit articolului 4 din Statut, BOR este autonomă față de stat și de alte instituții. Chiar statul a acordat validitate juridică Statutului BOR și prin urmare posibilitatea de a funcționa autonom²⁶ în ordinea juridică a teritoriului României. Deci, este de la

²² A se vedea D. STĂNILAOE, *Teologie dogmatică ortodoxă. Vol. II*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010, pp. 263-264.

²³ A se vedea canonul 1 al Sinodului ecumenic VII.

²⁴ Articolul 29 CR.

²⁵ Statutul din 16 ianuarie 2008 (republicat), publicat în Monitorul Oficial al României, nr. 97/10.02.2020 (disponibil la <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/222799>).

²⁶ Potrivit articolului 8 din legea nr. 489-2006 cu privire la libertatea religioasă și regimului general al cultelor, „cultele [...] se organizează și funcționează, în mod autonom, potrivit propriilor stat-

sine înțeles că statul, în virtutea autonomiei bisericii, garantată atât la nivel constituțional cât și la nivel legislativ, nu este în măsură să impună și nici să interzică Bisericii reguli de organizare și funcționare (excepție făcând cele care pot produce consecințe în ordinea juridică temporală).

În plus, libertatea cultelor religioase implică nu numai autonomia față de stat, prevăzută de articolul 29 din Constituție, dar și libertatea credințelor religioase prevăzută de același articol²⁷.

Este evident, că principiile autonomiei bisericii nu ar mai fi respectate dacă statul ar impune un mod de organizare și manifestare a serviciului religios contrar propriilor sale canoane, sau, pe de altă parte, ar limita, libera exercitare a credințelor religioase.

În virtutea autonomiei trebuie să existe o delimitare a celor două domenii care interzic anumite legături instituționale între stat și instituțiile religioase. Se poate face astfel o distincție între, pe de o parte, statul care este responsabil pentru bunăstarea colectivă în cadrul unei comunități temporale, comunitatea politică și, pe de altă parte, Biserica care îndeplinește o misiune spirituală. Statul îndeplinește o misiune temporală cu mijloace temporale, Biserica o misiune spirituală cu ajutorul mijloacelor spirituale. Prin urmare, cele două entități operează pe planuri separate și au fiecare o misiune specifică. Această distincție justifică faptul că fiecare instituție are o „autonomie substanțială”, „o competență proprie” ce poate fi catalogată drept „competență a competențelor în sfera proprie”, pe care o poate invoca împotriva posibilelor încălcări de către cealaltă putere.

Corolar al autonomiei, și neutralitatea statului are un cuvânt de spus deoarece bisericii i se vede recunoscut specificul misiunii sale astfel încât statul să nu intenționeze să supună îndeplinirea acestei misiuni specific spirituale vreunei presiuni exterioare, nici măcar în condiții excepționale.

Deși, autonomia cultelor religioase este garantată constituțional, statul sub pretextul pandemiei, a trecut o frontieră care nu ar fi trebuit trecută. Astfel, legându-se de lingurița unică pentru administrarea Sfintei Taine a Împărtășaniei, chintesență a slujirii liturgice (a) statul a ajuns până la moaștele Sfintei Parascheva din Iași, prin interzicerea pelerinajelor și atingerea raclei (b).

INGERINȚE LA ADRESA SFINTEI EUHARISTII

ÎN CONTEXTUL COVID-19, ÎNTR-UN stat care se vrea neutru din punct de vedere religios, autoritățile statale au recomandat, evitarea linguriței unice la Sfânta Împărtășanie în ideea că aceasta poate provoca transmiterea virusului.

ute sau coduri canonice”.

²⁷În plus, potrivit articolului 10 din Carta drepturilor fundamentale a UE „*orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie. Acest drept implică libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea individual sau colectiv, în public sau în particular, prin intermediul cultului, învățământului, practicilor și îndeplinirii riturilor*”. A se mai vedea articolul 9 din Convenția europeană a drepturilor omului (în continuare CEDO).

Euharistia este săvârșită în Liturghie, „cult social prin excelență al Bisericii” la care „credincioșii participă la aducerea Sfintei Jertfe”²⁸ și prin care se realizează unitatea deplină a Bisericii²⁹. Modalitatea de oferire a Sfintei Împărtășanii cu lingurița credincioșilor se realizează în conformitate cu practica liturgică ortodoxă și în conformitate cu regulile fixate de Biserică pentru săvârșirea unor servicii divine importante cum sunt Sfintele Taine³⁰.

Prin Euharistie,

„Hristos nu numai că imprimă puterea sa purificatoare, sfințitoare, întăritoare, într-o materie, prin care ni se va comunica, ci schimbă pâinea și vinul în propriul său corp și în propriul său sânge, sursă a întregii puteri care este în el, covârșindu-le pe deplin cu prezența Lui, pentru a ni le da să mâncăm și să bem, astfel încât să ni le însușim”³¹.

Oare este permis credinciosului a se îndoi de „iubirea Lui Hristos [...] realizată prin Euharistie”³²? Ar putea fi comuniunea cu trupul și sângele lui Dumnezeu un pericol de contaminare? Cu privire la aceste întrebări, fiecare individ este liber a crede (sau a nu)³³ că „Sfânta Euharistie nu este și nu poate fi niciodată izvor de îmbolnăvire și de moarte, ci izvor de viață nouă în Hristos, de iertare a păcatelor, de vindecare a sufletului și a trupului”³⁴. Cu alte cuvinte, credinciosul are dreptul de a crede că a sa credință îl va proteja de contagiare. Prin urmare, cel ce crede este liber să participe la euharistie, în conformitate cu rânduielile specifice cultului său. Deoarece este o chestiune ce ține de convingerea fiecăruia, am putea afirma fără a împinge limitele, că, Sfânta Euharistie este chiar esența libertății religioase pentru un ortodox. Pentru credincios Euharistia nu este un simplu ritual de exteriorizare a convingerilor religioase este chiar esența convingerilor sale. Iar din acest punct de vedere libertatea de a avea convingeri religioase este absolută³⁵. În plus, după cum se știe libertatea de religie se materializează prin exteriorizarea liberă a convingerilor religioase prin diferite practici

²⁸ E. BRANIȘTE, *Liturgică generală*, Ed. Partener, Galați, 2008, p. 131.

²⁹ „Euharistia este prin excelență Taina unității Bisericii”, D. STĂNILOAE, *Teologie dogmatică ortodoxă. Vol. III*, pp. 93-94.

³⁰ A se vedea în legătură cu întrebuintarea linguriței la împărtășirea credincioșilor „Obiectele liturgice (Materia sau simbolurile naturale în serviciul cultului)”, în E. BRANIȘTE, *Liturgică generală*, pp. 334-337.

³¹ D. STĂNILOAE, *Spiritualité et communion dans la liturgie orthodoxe*, éd. Lethielleux, Paris, 2017, p. 159.

³² D. STĂNILOAE, *Teologie dogmatică ortodoxă. Vol. II*, p. 93.

³³ În virtutea articolului 9 alineatul 1 CEDO.

³⁴ Cuvânt pastoral pentru întărirea în credință și în comuniune euharistică, transmis de Preafericitul Părinte Patriarh Daniel prin intermediul Agenției de Știri a Patriarhiei Române, citat preluat de pe site-ul Glasul Cetății disponibil la <https://www.glasulcetatii.ro/articol/768/patriarhul-daniel-sfanta-euharistie-nu-este-si-nu-poate-fi-niciodata-izvor-de-imbolnavire-si-de-moarte-ci-izvor-de-viata-noua-in-hristos>, accesat în data de 20 aprilie 2021.

³⁵ Potrivit articolului 9 CEDO.

sau ritualuri³⁶. Iar, ritualul euharistic³⁷ ține exclusiv de competența Bisericii, ar putea fi calificat drept o „competență a competențelor Bisericii” deoarece este un aspect ce poate fi reglementat doar de canoanele și practicile stabilite prin hotărâri sinodale.

Or, a cere modificarea unui act liturgic constituie o nerespectare a principiului ne-utritalității religioase a statului³⁸ și al principiului autonomiei cultelor³⁹.

Deoarece, modalitatea de exercitare a acestei libertăți (ritual) intră în sfera de competență a BOR, puterea de a interveni sau de a lua măsuri, de a formula reguli sau recomandări cu privire la modificarea procedurii de administrare a Sfintei Euharistii aparține exclusiv autorității Sfântului Sinod, cea mai înaltă autoritate în Biserică. Ori, până și acesta a avut rețineri în privința vreunei modificări, excepționale sau temporale, chiar dacă modalitatea de săvârșire cu aceeași linguriță nu este reglementată canonic de vreun Sinod Ortodox. Instanța sinodală a amânat luarea unei decizii în privința schimbării modalității de împărtășire pentru a se ajunge între timp la un consens cu celelalte Biserici Ortodoxe autocefale⁴⁰. În urma consultării inter-ortodoxe cu celelalte biserici, cu privire la utilizarea lingurițe în ritualul euharistic, poziția oficială a Bisericii rămas neschimbată⁴¹, deși inițial s-a transmis să fie respectate măsurile preventive impuse de Ministerul Sănătății⁴². Or, chiar dacă din punct de vedere

³⁶ A se vedea J.-F. RENUCCI, *Tratat de drept european al drepturilor omului*, ed. Hamagiu, București, 2009, p. 207.

³⁷ Este absolut necesar să se distingă două drepturi conexe, dar care nu sunt în totalitate la același nivel. Există pe de o parte dreptul absolut de a primi sacramentele iar pe de altă parte modalitatea prin care este permisă administrarea lor.

³⁸ Dreptul la libertatea de religie exclude orice imixtiune din partea statului atât cu privire la convingerile religioase cât și cu privire la modalitățile de exercitare a acestora (a se vedea CEDO, 26 septembrie 1996, Manoussakis și alții c./Grecia, nr. 18748/91).

³⁹ A se vedea CEDO (Marea Cameră), 26 octombrie 2000, Hassan și Ceauș c./Bulgariei, nr. 30985/96.

⁴⁰ „Pentru Biserica Ortodoxă Universală, nu există obiecte sacre (sfințite) de unică folosință, ci de folosință perpetuă (Potir, disc, steluță și linguriță), obiecte care se curăță înainte de folosire și după folosirea acestora. În practica Bisericii Ortodoxe Universale, folosirea linguriței comune, la împărtășirea euharistică, nu a fost în trecut și nici în ultimele două luni de pandemie sursă de contaminare pentru vreun credincios ortodox. Prin urmare, Biserica Ortodoxă Română, potrivit tradiției sale liturgice multiseolare, nu poate accepta, nici în vreme de pandemie, utilizarea potirului și linguriței de unică folosință pentru împărtășirea comună a credincioșilor în timpul Sfintei Liturghii. În acest sens, cu aprobarea majorității membrilor Sfântului Sinod, consultați în scris în data de 11 mai 2020, modalitatea de împărtășire comună a credincioșilor în timpul Sfintei Liturghii, în vreme de pandemie, va fi hotărâtă după data de 1 iunie 2020, în consens cu celelalte Biserici Ortodoxe” (a se vedea îndrumările bisericești pentru starea de alertă din data de 14 mai 2020, disponibile pe site-ul Basilica <https://basilica.ro/indrumari-bisericessti-pentru-star-de-de-alerta/>, accesat la data de 20 aprilie 2021).

⁴¹ „Toate Bisericile Ortodoxe autocefale rămân fidele tradiției liturgice ortodoxe de împărtășire a credincioșilor dintr-un singur Potir sfințit și cu o singură linguriță sfințită” (articol de știre disponibil pe site-ul Radio Europa Liberă <https://romania.europalibera.org/a/biserica-ortodoxa-romana-nu-renunța-la-lingurița-unică-în-pandemie/30739787.html>, accesat la data de 20 aprilie 2021).

⁴² „Persoanele care au teama de îmbolnăvire prin împărtășirea din Sfântul Potir cu lingurița comună pot cere preotului, în mod excepțional, împărtășirea, în orice moment al zilei, din Sfânta Euharistie pen-

juridic cât și canonic actul euharistic nu a fost în nici un moment ilegal⁴³, practica euharistiei a suferit multiple atacuri⁴⁴.

Interferând tot mai mult în domeniul religios statul a ajuns să lase impresia că devine organizator de pelerinaje.

INGERINȚE ÎN DOMENIUL ORGANIZĂRII MODULUI DE CINSTIRE A SFINȚILOR

Cinstirea moaștelor⁴⁵ este una dintre cele mai vechi forme de exprimare a cultului sfinților ca act religios menit să-l pună pe om în legătură cu Dumnezeu grație rugăciunilor mijlocitoare ale acestora către Dumnezeu pentru noi⁴⁶.

„Biserica și credincioșii au convingerea că prin atingerea de moaște și prin rugăciuni adresate sfântului lângă moaștele lui se înfăptuiesc adeseori vindecări și alte fapte minunate, ca și prin atingerea icoanelor, datorită energiilor dumnezeiești care, din persoanele celor prezenți în icoane, și în ultimă analiză, din Hristos, se prelungesc în icoane sau în moaște. Un temei pentru cinstirea moaștelor și al credinței în puterea ce iradiază din ele ni-l dă Sfânta Scriptură prin cazul învierii unui mort aruncat peste osemintele prorocului Elisei (IV Regi 12, 21). Puterea dumnezeiască ce lucrează prin trupurile sfinților după moarte e o continuare, dar și o intensificare a puterii ce lucrează prin trupurile lor cât erau în viață. Chiar umbra trupului lui Petru avea putere să vindece pe bolnavii peste care trecea (Fapte 5, 15). Iar alți bolnavi se vindeau prin atingerea de ștergarele care fuseseră folosite de Sfântul Apostol Pavel (Fapte 19, 11-12)”⁴⁷.

tru bolnavi, care le poate fi oferită într-o linguriță adusă de acasă și folosită exclusiv în acest scop, de o singură persoană (o firimitură din Sfânta Euharistie este pusă într-o linguriță cu vin)”, citat preluat de pe site-ul Basilica, <https://basilica.ro/patriarhia-romana-masuri-sanitare-si-spirituale-in-timp-de-epidemie>, accesat la data de 20 aprilie 2021).

⁴³ Întrucât nu există nicio lege sau canon care să interzică euharistia, nu mai este nevoie a se insista asupra celorlalte condiții (restrângerea să fie necesară într-o societate democratică și proporțională cu scopul urmărit, nediscriminatorie și instituită pe o perioadă determinată. Pentru mai multe detalii a se vedea E. S. TĂNĂSESCU, „Comentariu articol 53”, în I. MURARU, E. S. TĂNĂSESCU, Constituția României. Comentariu pe articole, Ed. C.H. BECK, București, 2008, pp. 530-546).

⁴⁴ Au fost formulate plângeri penale împotriva preoților care au împărtășit credincioși pentru infracțiunea de zădărniciere a combaterii bolilor prevăzută de articolul 352 din Codul penal. Printre cauza cele mai mediatizate a fost cea de la Constanța în care IPS Teodosie, Arhiepiscopul Tomisului a fost acuzat (procurorul din cadrul parchetului de pe lângă Curtea de Apel Constanța a ajuns la concluzia că nu au fost încălcate măsuri stabilite de lege (a se vedea articolul de știre „*Lingurița de împărtășire nu este penală*” pe site-ul Arhiepiscopiei Tomisului la adresa de internet <https://arhiepiscopiatomisului.ro/2432/lingurita-de-impartasire-nu-este-penala/>, accesat la data de 20 aprilie 2021). A se mai vedea „Ordonanța procurorului de la Cluj, lecție de teologie” disponibilă la <https://cluj24.ro/procurorul-cazului-lingurita-de-la-catedrala-ortodoxa-din-cluj-napoca-a-constatat-ca-totul-a-fost-legal-ordonanta-procurorului-este-o-lectie-de-teologie-7847.html>, accesat în data de 20 aprilie 2021.

⁴⁵ De asemenea, pelerinajele la mormintele sfinților, mai ales în locurile unde se păstrează sfintele moaște, și cinstirea icoanelor sunt alte forme de exprimare a cultului.

⁴⁶ A se vedea E. BRANIȘTE, *Liturgică generală*, p. 67.

⁴⁷ D. STĂNILOAE, *Teologie dogmatică ortodoxă. Vol. III*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010, p. 367.

Reiese foarte clar că Biserica are convingerea că atingerea de moaște prin rugăciuni adresate Sfântului îl poate proteja pe credincios de boli prin puterea nevăzută a Domnului care sălășluiește în ele⁴⁸. Și în acest caz atingerea moaștelor nu este doar un simplu ritual de exteriorizare a convingerilor, este parte integrantă a convingerilor. Este vorba și aici despre o convingere intim religioasă.

Trebuie afirmat și reafirmat că, libertatea religioasă fiind puternic afectată⁴⁹, singurele restricții admise sunt cele cu privire la modalitatea de exercitare a acestei libertăți⁵⁰.

Ori, Comitetul Județean pentru Situații de Urgență Iași a interzis⁵¹ atingerea raclei în care se păstrează moaștele Sfintei Parascheva, patroana Moldovei, pe tot parcursul desfășurării sărbătorii religioase.

Or în numele principiului libertății, autoritățile nu ar fi avut dreptul să interzică atingerea sfintelor moaște. Cel ce crede este liber să participe la săvârșirea cultului sfinților după tipicul stabilit de Biserică și în conformitate cu regulile de ritual specifice. Cel, mult, statul ar fi putut restricționa întreaga manifestare⁵², dar și în acest caz cu strictul respect al condițiilor de restricționare cu privire la manifestarea convingerilor religioase. În plus, oricât de imperioasă ar fi nevoia restricționării, fie ea și pentru protecția sănătății, și a ordinii publice (și aici ne referim la interzicerea accesului pelerinilor care nu au avut domiciliul sau reședința în municipiul Iași⁵³), măsurile luate trebuie să fie legale, necesare și proporționale, nediscriminatorii față de alte activități sociale și nereligioase (nu este vorba doar de discriminarea între oameni), și în plus să fie instituite pe o perioadă determinată⁵⁴.

Pe lângă faptul că măsurile adoptate au fost ilegale (a se vedea nota 8), nici celelalte condiții nu au fost respectate⁵⁵. Statul a făcut abstracție cu privire la prezentarea

⁴⁸ „Aceștia au ajuns cămări și locașuri curate ale lui Dumnezeu” (SFÂNTULUI IOAN DAMASCHIN, Dogmatica, trad. D. Fecioru, Apologeticul, 2004, p. 152; „Căci întru El locuiește trupește toată deplinătatea dumnezeirii”, Coloseni 2: 9 (Biblia sau Sfânta Scriptură, ed. Institutului biblic și de Misiune ale Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001).

⁴⁹ A se vedea articolul 9 CEDO.

⁵⁰ J.-F. RENUCCI, *Tratat de drept european al drepturilor omului*, pp. 206-207.

⁵¹ „*Arhiepiscopia Iașilor are obligația delimitării raclei cu Moaștele Sfintei Parascheva, astfel încât pelerinii să nu aibă contact direct cu aceasta*” potrivit articolului 4 din hotărârea nr. 35, prin care au fost aprobate măsurile specifice privind prevenirea și combaterea efectelor pandemiei de COVID-19 în perioada desfășurării sărbătorii religioase ocazionate de Hramul Sfintei Cuvioase Parascheva, în municipiul Iași.

⁵² Deoarece, principiul neutralității statului nu este absolut. Statul poate impune restricții în măsura în care sănătatea publică poate fi vizată. Dar, în conformitate cu dispozițiile articolului 9 al articolului din Convenția europeană ingerința statului este posibilă cu o triplă condiție: să fie prevăzută de lege, de a urmări un scop legitim, de a fi necesară într-o societate democratică (a se vedea cauza CEDO, 13 decembrie 2001, Biserica metropolitană din Basarabia și alții c. Moldova, nr. 45701/99; CEDO, Manoussakis, precit.).

⁵³ A se vedea articolul 1 hotărârea CJSU Iași nr. 35 din 6 octombrie 2020, articolul 2 hotărârea CNSU nr. 47 din data de 5 octombrie 2020.

⁵⁴ A se vedea articolul 53 CR, articolul 9 CEDO.

⁵⁵ A se vedea sentința civilă nr. 1328/2020 pronunțată de CAB, dosarul nr. 6887/2/2020 (restricțiile impuse de hotărârea 47 din 2020 Comitetul Național pentru Situații de Urgență, prin care se inter-

tuturor dimensiunilor și într-o manieră foarte precisă lăsând deoparte necesitatea verificării necesității, adecvării și intensității constrângerii⁵⁶.

Este regretabil faptul că într-un stat unde există o colaborare între stat și biserică, statul nu a recunoscut specificitatea libertății religioase pentru popor.

În plus, în numele principiului neutralității religioase a statului și al principiului autonomiei cultelor, săvârșirea cultului sfinților în calitate de cult divin public ține exclusiv de competența Bisericii. În plus legea cultelor nr. 289/2016 permite bisericii să își organizeze cultul potrivit propriilor sale norme. Statul nu are pur și simplu atributul de a reglementa reguli de cult precum cinstirea moaștelor, specifică cultului Bisericii Ortodoxe. Materializarea sa depinde strict de responsabilitatea bisericii (cu atât mai mult că manifestarea are loc în spațiul privat al Bisericii).

Este cât se poate de logic, că pentru organizarea evenimentului⁵⁷, Bisericii i-ar fi revenit responsabilitatea implementării de măsuri de protecție împotriva răspândirii virusului⁵⁸. Privind exclusiv modalitatea de exercitare a acestei libertăți, statul nu se poate substitui Bisericii, deși are posibilitatea de a interveni pentru a concilia protecția sănătății publice (ori restricționa evenimentul fără a interveni într-un domeniu strict religios: atingerea moaștelor Sfintei Parascheva ori intervenea doar cu măsuri de protecție sanitară privind accesul în lăcașele de cult, distanțarea minimă de siguranță). În momentul în care statul limitează libertăți din pură necesitate, trebuie să se afle și pe un teren egalitar. Avându-se în vedere doar pericolul reprezentat de ceremoniile religioase acesta a încălcat principiul de neutralitate.

În fine, statul s-a aventurat enorm de mult pe un teren periculos încălcând principiul autonomiei bisericii. Ori, această tendință îl îndepărtează de neutralitatea care presupune o neintervenție totală cu privire la cerințele grupurilor religioase, dogmele sau ritualurile religioase.

În pofida imixtiunii statului în chestiunile care țin strict de competența Bisericii și a multiplelor agresiuni suferite, aceasta a știut să fie un partener de sprijin al statului

zice participarea la pelerinaje a credincioșilor din afara localităților au fost anulate). Din păcate, decizia instanței nu a putut produce efecte, pentru că restricția era inclusă și în hotărârea de Guvern nr. 782/2020 din data de 15 septembrie 2020, care se afla încă în vigoare, nefiind atacată în instanță.

⁵⁶ În ceea ce privește spațiile de cult, o dificultate majoră apare cu privire la îndeplinirea condiției de necesitate deoarece trebuie menținută o proporție între scopul urmărit și restricția adusă (a se vedea cauza *Manoussakis*, precit.). În plus restricția trebuie ajustată în funcție de circumstanțele evolutive ale condiției pandemice (a se vedea decizia și decizia CEDO, 13 iunie 1979, *Marckx c./Belgia*, nr. 6833/74 în F. SUDRE, *Les grands arrêts de la CEDH*, PUF, 1997). În România, amploarea și consecințele stării de alertă, cu privire la contextul pandemic, prezintă deja un grad de pericolozitate mai redus decât în perioada stării de urgență. Ori, au fost adoptate în perioada stării de alertă măsuri similare cu cele adoptate în perioada stării de urgență.

⁵⁷ Imixtiunea statului în organizarea cinstirii Sfintei Parascheva de la Iași nu este singurul exemplu.

⁵⁸ Ar fi știut ea Biserica (Mitropolia din Iași) să propună măsuri de protecție sanitară precum dezinfectarea raclei după trecerea fiecărui enoriaș (măsură comunicată și impusă de Patriarhia Română în cadrul pelerinajului Sfântului Dimitrie cel Nou din București, a se vedea comunicatul Patriarhiei pe site-ul Basilica <https://basilica.ro/tot-ce-trebuie-sa-stii-daca-vrei-sa-participi-la-pelerinajul-de-sfantul-dimitrie/>, accesat la data de 20 aprilie 2021). În acest caz, organizarea evenimentului a fost strict în responsabilitatea Bisericii.

prin acțiunile de filantropie întreprinse în vreme de pandemie. Chiar dacă statul a recunoscut efortul Bisericii în timpul pandemiei, și în ultima vreme a discutat cu aceasta despre implementarea unor măsuri de securitate sanitară, au existat anumite disfuncționalități în privința dialogului și colaborării.

DISFUNCȚIONALITĂȚI ÎN PRIVINȚA DIALOGULUI ȘI COLABORĂRII

Este foarte regretabil că dialogul și cooperarea dintre stat și biserică a fost pus în mare dificultate atunci când au fost restricționate aspecte sensibile din viața religioasă⁵⁹.

Deși „autoritățile publice cooperează cu cultele în domeniile de interes comun și sprijină activitatea acestora”⁶⁰ iar „cultele religioase se bucură de sprijinul statului”⁶¹, statul a luat hotărâri unilaterale cu mare impact pentru comunitatea Bisericii. În virtutea autonomiei statul trebuie să consulte în prealabil Biserica. Același lucru este valabil și pentru Biserică, atunci când manifestările sale au loc în spațiul public (procesionile religioase pe drumurile publice, locuri și spații publice). Deci, dacă statul impune aplicarea unor măsuri generale pentru siguranța sanitară, biserica trebuie să se asigure prin mijloacele sale specifice că acestea sunt respectate, fără să fie adusă vreo atingere normelor canonice. Prin urmare, statul și biserica trebuie să se sprijine reciproc când competențele unuia se propagă în sfera celuilalt⁶² iar o prea-

⁵⁹ Viorel Iuga, președinte al Uniunii Baptiste din România a declarat că „o perioadă de aproximativ trei luni de zile nu a existat comunicare din partea Statului-mă refer la invitarea la dialog. Statul a comunicat în mod unilateral- a luat hotărâri pe care ulterior ni le-a transmis... După o vreme s-au adresat invitații dar au fost mai mult de ochii lumii ca să poată spune că s-a auzit și poziția cultelor și că au acolo semnătura noastră sau că toate deciziile au avut și binecuvântarea noastră. Când am văzut că nici nu există invitație la dialog din partea Statului am început să scriem noi scrisori prin care atrăgeam atenția că așteptăm să fim chemați la dialog. Ba aduceam aminte și Statului că prin lege s-a obligat să ne ia ca parteneri și că era o datorie a lui asta, nu a cultelor. Am scris la toate instituțiile ale căror semnături apăreau pe deciziile emise. Am primit de-a lungul timpului, nu imediat, un răspuns de la două-trei instituții. Restul nu ne au băgat în seamă. După intervențiile noastre am fost invitați în cele din urmă la dialog. A fost mai întâi o întâlnire fizică după care am convenit că putem să ne întâlnim și pe platforme online” (declarație disponibilă la https://www.hotnews.ro/stiri-lumea_in_schimbare-24474451-video-relatia-stat-culte-pandemie-dupa-expert-nu-exista-dialog-institutionalizat-cercetator-serviciile-care-aducea-biserica-acum-doua-secole-statului-nu-mai-sunt-azi-necesare.htm, accesat la data de 24 martie 2021).

⁶⁰ Articolul 9 alineatul 3 din legea nr. 489-2006.

⁶¹ Articolul 29 CR. În lumina acestor texte, cooperarea, dialogul și coresponsabilitate dintre cei doi actori are atât consistență constituțională cât și legislativă. În plus, potrivit articolului 4 din statutul BOR „Biserica Ortodoxă Română stabilește relații de dialog și cooperare cu statul și cu diferite instituții pentru împlinirea misiunii sale pastorale, spiritual-culturale, educaționale și social-filantropice”.

⁶² A se vedea articolul 29 CR. În plus, potrivit raportului OSCE statul trebuie „să mențină un dialog constant și la vedere, cu reprezentanții și comunitățile religioase (nivel local, regional sau național), în vederea construirii încrederii între aceștia” („establish permanent channels of communication and/or focal points at national, regional and local levels to build trust with representatives of different religious or belief communities»). Raportul este disponibil pe site-ul Secretariatului de Stat pentru Culte la <http://culte.gov.ro/wp-content/uploads/2021/01/31.pdf>, accesat la data de 30 aprilie 2021).

labilă și minimală dialogare cu Biserica ar fi fost preferată⁶³. Din păcate, în prima parte a pandemiei a existat doar un dialog informal⁶⁴.

Revenind la pelerinajul de la Iași, este poate printre cele mai grăitoare exemple de colaborare și dialogare deficitară între cei doi actori. Pentru organizarea sa era suficient ca statul să impună reguli generale de precauție, ordine și protecție (distanțiere fizică, trasee unice de acces, flux unic de circulație) și norme igienico-sanitare (instalarea de distribuitoare hidroalcoolice, purtarea de măști și mănuși). În rest, ar fi știut ea Biserica să fie responsabilă pentru desfășurarea în deplină siguranță sanitară și să-și protejeze credincioșii prin respectarea acestor reguli. Statul ar fi putut interfera în viața bisericii din punct de vedere strict al siguranței la manifestările religioase fără a interfera cu aspectele intime ale acesteia⁶⁵.

Până și în Franța laică, măsurile de precauție pentru protecția sănătății au fost puse în aplicare fie spontan de Biserică, fie la inițiativa autorităților naționale sau locale (obligatorii sau nu). În orice caz, marja de acțiune a fost lăsată autorităților ecleziastice. De exemplu, la sanctuarul din Lourdes, în sezonul de pelerinaj care a început în data de 5 aprilie 2020, au fost puse în aplicare din inițiativa proprie a Bisericii măsuri de precauție⁶⁶.

⁶³ Potrivit raportului OSCE „autoritățile au datoria de a însoți toate restricțiile cu ghiduri de aplicare unitară, neutre din punct de vedere religios” (« ensure that such limitations are accompanied by guidance for the authorities responsible for implementing them and those affected, in order to minimize the potential misuse or lack of implementation of such measures »). Statul român nu a emis un astfel de ghid comportamental al comunităților religioase pe durata pandemiei (un exemplu demn de urmat este statul britanic care a emis un ghid general pentru participarea în siguranță la manifestările religioase. A se vedea COVID-19: guidance for the safe use of places of worship and special religious services and gatherings during the pandemic, disponibil pe site-ul GOV.UK <https://www.gov.uk/government/publications/covid-19-guidance-for-the-safe-use-of-places-of-worship-during-the-pandemic-from-4-july>). De subliniat că BOR a emis deja un ghid cu reguli în vreme de pandemie pentru unitățile de cult ale Bisericii Ortodoxe Române din țară și credincioși (disponibil pe site-ul Basilica, <https://basilica.ro/indrumari-bisericesci-pentru-starea-de-alerta/>).

⁶⁴ „Nici azi nu există un dialog instituționalizat între stat și culte. Acesta ar presupune proceduri, liste de participanți, proces verbal, conferințe de presă în care vii în fața publicului și explici de ce anume decizii arată într-un fel și nu în alt fel și rutine birocratice. Acesta e cadrul recomandat de OSCE pentru un dialog minimal Stat-Culte”. Deja insensibil la nevoile spirituale ale populației, statul a luat hotărâri unilaterale pe care ulterior le-a impus „într-o manieră de tip comunist” (A se vedea interviul lui Cătălin Raiu (disponibil la https://www.hotnews.ro/stiri-lumea_in_schimbare-24474451-vid-eo-relatia-stat-culte-pandemie-dupa-expert-nu-exista-dialog-instituționalizat-cercetator-serviciile-care-aducea-biserica-acum-doua-secole-statului-nu-mai-sunt-azi-necesare.htm, accesat la data de 24 martie 2021).

⁶⁵ Responsabilitatea presupune transpunerea regulilor generale situației particulare a cultelor. În plus, nu este interzis ca împreună cu administrația de stat cultele să elaboreze ghiduri cu privire la măsurile adoptate. În rest, cu privire la detaliile de desfășurare a ritualurilor, ce implică un dialog teologic intern, este exclusivă lor responsabilitate. În mod normal, respectul regulilor de siguranță impuse unităților deschise publicului revine preoților. Dacă este cazul, aceștia pot lua măsuri care să fie conforme regulilor generale.

⁶⁶ Precum închiderea bazinelor, numărarea pelerinilor, dezinfectarea sistematică, înnoptări anulate chiar de pelerini, etc. (disponibil pe site-ul La Croix la <https://www.la-croix.com/Religion/Catholicisme/>

Deși au existat sporadic, și în România, acorduri între autoritățile statului și culte⁶⁷ este regretabil că statul român nu a fost interesat de soluțiile adoptate în cadrul altor state⁶⁸. Foarte târziu s-a creat prin intermediul Secretariatului de Stat pentru Culte o platformă de dialog permanentă și digitală între cultele religioase și autoritățile publice⁶⁹.

Este oarecum dezamăgitor faptul că dialogul stat-culte este posibil când este vorba de ocrotirea siguranței publice, ordinii, sănătății⁷⁰ dar sacrificat când se află în joc viața religioasă. Biserica a fost ignorată când a fost vorba de activitatea sa spirituală iar dreptul la libertatea religioasă a fost sacrificat de autorități pentru dreptul la sănătate. Statul ar fi putut urma un cadru de dialog instituționalizat mult mai solid pentru a restricționa libertatea religioasă iar dialogul nu ar fi trebuit să genereze doar oportunități de parteneriat între stat și culte în zone exclusiv sociale. Cu toate acestea Biserica a

France/Lourdes-prend-mesures-face-coronavirus-2020-03-04-1201082053#).

⁶⁷ Precum, de exemplu acordul de stabilire a unor măsuri privind Sărbătorile Pascale din anul 2020, în timpul stării de urgență semnat între Ministrul Afacerilor Interne și Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române din data de 14 aprilie 2020 și modificat ulterior în data de 15 aprilie 2020. Acest acord pune sub semnul întrebării principiul discriminării cu privire la celelalte culte religioase (cu privire la natura acordurilor dintre Ministrul Afacerilor Interne și Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române se vedea C.L. POPESCU, „Natura și regimul juridic ale acordurilor dintre Ministerul Afacerilor Interne și Patriarhia Română privind Sărbătorile Pascale din perioada stării de urgență” în revista online a Facultății de Drept, AUBD – Forum juridic nr. 1/2020). De altfel, România a fost singurul caz din unde s-au sărbătorit Sfintele Paști fără mari restricții.

⁶⁸ Un model exemplar este statul britanic. În Franța laică au fost întreținute relații permanente între culte și autoritățile locale (primarii și prefecți, ei însuși aflați în permanent contact cu serviciile administrației centrale). Este un contrast puternic cu tensiunile observate la nivel local și politic în România. Recomandări generale pentru combaterea pandemiei SARS-COV-2 în timpul ceremoniilor religioase au fost adoptate în urma consultării dintre guvernul francez și reprezentanții cultelor religioase (a se vedea <https://cahors.catholique.fr/IMG/pdf/recommandations.pdf>).

⁶⁹ Platforma de dialog permanent a fost creată după ce a avut loc întâlnirea de lucru dintre Secretariatul de Stat pentru Culte, reprezentanții cultelor și autoritățile publice, din data de 11 noiembrie 2020. În cadrul acestei întâlniri s-a exprimat susținerea pentru crearea unei astfel de platforme „necesară și pentru ca măsurile sanitare dispuse de autorități să fie corect înțelese, respectate și aplicate, dar și pentru a preveni eventualele abuzuri în implementarea măsurilor dispuse. La aceste reuniuni participă conducători și reprezentanți ai 17 culte, reprezentanți și specialiști din cadrul Administrației Prezidențiale, Secretariatului General al Guvernului, Ministerului Sănătății, Ministerului Afacerilor Interne, Departamentului pentru Situații de Urgență și Comitetului Național de Coordonare a activităților privind vaccinarea împotriva COVID-19”, Raport de activitate al Secretariatului de Stat pentru Culte pentru anul 2020, p. 19 (disponibil pe site-ul Secretariatului de Stat pentru Culte la http://culte.gov.ro/?page_id=208).

⁷⁰ Poate că nu este o întâmplare faptul că platforma de dialog între stat și culte a fost creată aproape simultan cu începutul campaniei de vaccinare. Astfel „s-a apreciat utilitatea Platformei de Dialog dintre cultele religioase și reprezentanții statului, aceasta urmând să devină un instrument de comunicare și pe subiectul campaniei de vaccinare împotriva COVID-19. De asemenea, s-a agreat organizarea unor asemenea întâlniri cu o anumită periodicitate, pentru a consolida un cadru instituțional al dialogului” (a se vedea articolul de știri din data de 16 decembrie 2020 „Autoritățile au discutat cu reprezentanții cultelor religioase despre campania de vaccinare anti-COVID”, disponibil la <https://www.g4media.ro/autoritatile-au-discutat-cu-reprezentantii-cultelor-religioase-despre-campania-de-vaccinare-anti-covid.html>, accesat la data de 24 martie 2021).

sprijinit statul în măsura în care își îndeplinește misiunea sa spirituală așa încât mecanismele de discuție și negociere au devenit mai vizibile în timp⁷¹.

În sfârșit, se poate concluziona că statul ar fi putut înclina și mai mult balanța spre o „colaborare instituționalizată” cu biserica și tot mai mult sper o acordare a unei poziții privilegiate a principiului autonomiei bisericii „*cheie de boltă a relațiilor dintre statul român și Biserica Ortodoxă Română*”⁷².

De aceea, ar fi foarte util să fie înțeles și modul în care autoritățile publice din alte state europene au abordat această problemă și cum au evoluat raporturile dintre stat și culte în contextul pandemiei. Având în vedere spațiul limitat rezervat analizei această temă va fi abordată într-un studiu distinct.

⁷¹ „reprezentanții celor 17 culte religioase [...]și-au exprimat susținerea pentru procesul de informare a credincioșilor cu privire la Campania de vaccinare împotriva COVID-19 și au apreciat buna colaborare dintre CNCAV și Secretariatul de Stat pentru Culte” în comunicatul de presă în urma întâlnirii între coordonatorii Campaniei de vaccinare și reprezentanți ai cultelor religioase din data de 15 februarie 2021 (disponibil la <https://vaccinare-covid.gov.ro/wp-content/uploads/2021/02/Comunicat-intalnire-culte-si-CNCAV-15-februarie.pdf>).

⁷² Expresie preluată din considerentul 163 cauza CEDO,9 iulie 2013, Păstorul cel Bun c./ României.